

---

## FEJEZETEK KÖZÉP-, KELET- ÉS DÉLKELET- EURÓPA TÖRTÉNETÉBŐL

### A nemzet fogalma a románoknál és a magyaroknál

*Victor Neumann*, temesvári történész nem ismeretlen a magyar olvasókörzség előtt. Számos tanulmánya jelent meg magyarul, könyveit magyarul is recenzálták, már többször is. Több szemesztert tanított a budapesti Közép-Európai Egyetemen (CEU), és így számos magyarországi kulturális rendezvényen (könyvbemutatók, konferenciák stb.) is részt vett. Magyarországon elsősorban, mint a Bánság és a romániai zsidóság történetének a kutatója ismert. Ilyen előzmények után csak idő kérdése volt, hogy a szerző mikor fog előállni egy olyan könyvvel, melynek témája a magyar–román közös történelem. Nos, legutóbbi esszékötete ilyen. A cím alapján (*A nemzet fogalma a románoknál és a magyaroknál. Tanulmány a politikai identitásokról*) egy vaskos monográfiát várnánk, de a szerző a román esszéirodalom legjobb hagyományait folytatva (*Emil Cioran, Lucian Boia* stb.) mindössze egy nagyobb tanulmány formájában tárja elénk gondolatait. A könyv nem is annyira a szaktörténészek, mint inkább a szélesebb értelemben vett művelt olvasókörzséghez szól. Ezért csak hálások lehetünk a szerzőnek, hogy a magyar történelemről juttat el fontos információkat a román olvasóknak. De nemcsak nekik, hanem a nemzetközi értelmiségieknek is, hisz a könyv egyidejűleg német kiadásban is megjelent.

A szerző célja a XIX. századi magyar és román szociálpolitikai diskurzusnak az összehasonlító rekonstruálása. Ezen belül is a nép, nemzet (románul: popor, neam, națiune) fogalmainak a tisztázása, a kosellecki fogalomtörténeti módszer alkalmazásával. Gondolatmenetének felvázolásában Neumann fő forrásként Herder műveit választotta. Neumann szerint a XIX. századi délkelet európai nemzetfogalom kialakulását nagymértékben meghatározta az a gondolat, miszerint a kultúra kiművelése csak nemzeti nyelven lehetséges. Ez a gondolat Herdernek köszönhetően terjedt el. Herder eredetileg a berlini értelmiség, a királyi ház, valamint a porosz arisztokrácia francia nyelvhasználatára ellen lépett fel. Innen jutott el annak hangoztatásáig, hogy az etnicitás alapköve a német nyelven művelt népköltészet. Neumann egy teljesen negatív Herder-képet vázol fel, mert szerinte a Herder által felkínált nemzetfogalom,

kizárja az idegent, befelé forduló és a kozmopolita felvilágosult patriotizmus ellensége. Herder az egyént a közösségnek rendeli alá. Ehhez ki kellett találni egy közösséget, így született meg a nép fogalma, mely biztosította az egység ideáját. Ebben a nép/nemzetépítési munkában Herder kitüntetett szerepet szánt a költőnek. Csak a költészet képes az igazság megfogalmazására, csak a költő képes (mint egy mágnes a vasreszeléket) maga köré gyűjteni az egyéneket és egységbe kovácsolni őket. A költő egy földi isten, a nemzet, pedig az ő teremtménye. Herder nemzete nem demokratikus, hanem organikus; melynek életét nem a racionális gondolkodás, hanem az irracionális ösztönök (hit a választott vezérben, a más nemzetekkel szembeni erőszak stb.) határozzák meg. Talán túlzás minden rosszat Herder nyakába varrni, de Neumann logikusan felépített gondolatmenté kétségkívül meggyőzően hat.

Neumann a közép-kelet európai nemzetfogalom kiépítésének problémáját abban látja, hogy Európának ebben a részében teljesen más kulturális kód volt érvényben, mint a németeknél. A magyar és a román értelmiségiek ennek ellenére a herderi romantikus gondolkodást próbálták átvenni. Kétségkívül igaza van Neumannnak abban, hogy az Oszmán és a Habsburg Birodalom a nyelvi és vallási sokszínűsége ellenére hosszú ideig békés együttélést biztosított a különböző nyelvű, etnikumú és vallású alattvalóinak, annak ellenére, hogy szociálisan és gazdaságilag kizsákmányolta őket. Ebben a kontextusban jelentek meg Herder eszméi, melyek hatásait szerintem kissé eltúlozza a szerző. Azt írja, hogy úton-útfélen olvasták Herder műveit és románra, magyarra, szerbre valamint görögre is lefordították azokat. Ez szerintem elnagyolt megállapítás. Herder kétségkívül hatott ezen értelmiségiekre, elsősorban a magyarokra, a horvátokra, és szerbekre, de nem a románokra. A fordítások ügyében sem ártott volna egy kis filológiai nyomozás, mert Herder műveit a közép-európai értelmiségiek általában eredetiben olvasták. Magyar recepciójára is az jellemző, hogy nem a nemzetépítés szempontjából fontos műveit fordították le magyarra. Így például Kazinczy, Herder első magyar fordítója 1793-ban *A mitológiai példázatok* (Paramythien) c. művét, míg Kis János evangélikus irodalmár-püspök 1815-ben Herdernek a Luther kis katechézishoz írott magyarázatát adta ki Győrben. Ami a románokat illeti, 1841-ig a román értelmiségiek szinte tudomást se vettek Herderről. Elsőként Simion Bărnuțiu (1808–1864) hivatkozott rá 1841-ben egy, a magyar nyelv hivatalossá tételét övező vita közben mondott beszédében. A román értelmiségiek Herdernek még a magyarok eltűnését vizionáló nézetére sem figyeltek fel, jóllehet a magyaroknak a szláv tengerbe való beolvasásának gondolata épp egy román származású humanista, Oláh Miklós, Kollár Ádám által kiadott művéhez (*Hungaria*) kapcsolódott.

Neumann szerint a magyar és román nemzeti konfliktusok abból erednek, hogy az Oszmán és a Habsburg Birodalom népei saját etnikai nemzetüket politikai nemzetté akarták tenni, így a birodalmakban a békés együttélés lehetősége megszűnt. A hangsúly az elkülönülésre esett, és mindent, ami összekötötte e birodalmak különböző népeit (azonos kulináris és öltözködési szokások, jövevényszavak, azonos vallás stb.), azt igyekeztek háttérbe szorítani. Az etnikai nemzet így a nyugat-európai demokratikus nemzet ellentéte lett. A magyar nemzetfogalom megkonstruálásának bemutatására Neumann három nagyon jelentős magyar politikust és gondolkodót választott ki: Széchenyi Istvánt, Kossuthot és Eötvös Józsefet. Neumann szerint Széchenyit a nyelvkérdés helyett inkább a társadalmi, politikai és gazdasági modernizáció, valamint a néptömegek műveltségi szintjének az emelése érdekelte. Ezért nem került konfliktusba a nem magyar nyelvű népekkel, szemben Kossuthal, akit sokkal jobban érdekelt a nyelvkérdés, mint a társadalmi és gazdasági modernizáció. Kossuth ezért nyomban ellenszenvenné vált a magyarországi nemzetiségek szemében, és alakjának démonizálása a román, szerb vagy szlovák történetírásban még sokáig folytatódott. Neumann azonban nem áll be a démonizálók sorába, hanem megpróbál objektívebb képet rajzolni Kossuthról, és hangsúlyozza azt, hogy 1849-re Kossuth képes volt a maga bonyolultságában érzéklni a magyarországi nemzetiségi problémát, és ezért hajlandó lett volna tárgyalni a lehetséges megoldásokról a nemzetiségek képviselőivel. Neumann igazi pozitív hőse azonban se nem Széchenyi se nem Kossuth, hanem Eötvös József, aki szerinte nem a szegregáló, herderi, etnicista, hanem a liberális integráló modell mellett foglalt állást a nemzetépítési diskurzusban. Eötvösnek főleg a zsidók emancipációját elősegítő törekvéseit méltatja, de nem feledkezik meg az ő nevéhez köthető 1868-as nemzetiségi törvényről sem, melyet nemcsak a kortárs román értelmiségiek, hanem a későbbi korok román történészei is éles kritikával illeltek.

A román nemzetépítésben Neumann elsősorban a nyelvi és etnikai purizmusra való törekvést hangsúlyozza. A román gondolkodók – Timotei Cipariu (1805–1887), Damaschin Bojincă (1802–1869) – azt állították, hogy a román nép, sem vérségileg, sem nyelvileg nem keveredett más népekkel. Ez persze távolról sem volt igaz, mert a XIX. században sem nyelvileg, sem etnikailag nem volt egységes a románság. Ioan Codru-Drăgușanu (1818–1884) erdélyi román utazó 1830-ban Bukarest utcáit járva úgy érezte, hogy a „nyelvek Babelébe érkezett,” ahol a román mellett török, görög, német, francia, jiddis, magyar stb. nyelveken beszélnek az emberek. A román fejedelemségekben a fanarióta hatásnak köszönhetően a politikai és értelmiségi vezető réteg főleg görög nyelven beszélt még a XIX. század közepén is.

A nyelvi és etnikai purizmus túldimenzionálása valójában abból a frusztrációból fakadt, hogy miközben az értelmiség azt hangoztatta, hogy a románok soha sem keveredtek másokkal, addig a valóság az volt, hogy nagyon is keveredtek. Az értelmiségi és politikai diskurzusban így aztán minden, ami idegen volt, egyre fenyegetőbb jelenséggé szerepelt. Mihai Eminescu (1850–1889), az egyik legnagyobb és leginkább misztifikált román költő a román országokra nehezedő német hatást mesebeli démonként jellemezte. A XIX. század végére az egyik legfenyegetőbb idegen az (1877-től) immár független Romániában a zsidó lett. Neumann érzékletesen mutatja be, hogy míg Magyarországon Eötvösnek köszönhetően megtörtént a zsidó emancipáció, addig Romániában erről szó sem lehetett. Jellemző módon Vasile Conta (1845–1882), aki a brüsszeli egyetemen szerzett jogtudományból doktori fokozatot, és később román művelődés- és vallásügyi miniszter lett, csupán egy dolgot irigyelt a zsidóktól: azt, hogy senkivel sem keveredtek és megőrizték nyelvi és etnikai tisztaságukat. A vérségi és nyelvi tisztaságra való törekvés azonban nem feltétlenül járt együtt az egy nép – egy ország gondolattal. A bánsági Aurel C. Popovici (1863–1917), aki Gobineau lelkes híve volt, és úgy vélte, hogy a keveredés a népek degenerálódásához vezet, Nagy Ausztriai Egyesült Államok létrehozását javasolta, mely föderatív alapon egyesítené a különböző tiszta népek (magyarok, románok, szerbek stb.) etnicista kis államait.

Victor Neumann könyve arra a problémára is felhívja a figyelmet, hogy a magyar és a román nemzetfogalmakat azért is nehéz összehasonlítani, mert 1780–1830 között magyar részről legalább három különböző politikai beszédmód mutatható ki, három különböző nemzetfelfogással. 1. Az egyikben a központi fogalom az erkölcs, pontosabban a nemesi erkölcs, ami a szokásjog kodifikálta nemesi alkotmányban ölt testet. Ezt kell megőrizni nyelvi-etnikai hovatartozástól függetlenül. Legfőbb rossz az erkölcsi romlás, az elkorcsosulás. Ez a középkori natio fogalmának továbbélése, hűségnek a rendi nemzethez kell lenni: ez a nemesi hazafiság. 2. A természetjogi alapozású nemzetfogalom szerint az állam legfőbb feladata a közjó biztosítása minden alattvaló számára. Hűségnek az uralkodóhoz kell lenni, aki civilizatorikus aktusok által (iskolázás, művelődés, gazdaság fejlesztése) biztosítja az anyagi és szellemi jólétet. A nyelvi etnikai hovatartozás ebben az esetben is mellékes: birodalmi, uralkodói patriotizmusnak nevezhetjük. 3. A modern nemzet: ez a kulturális, vagy nyelvi nemzet, mely az egy nyelven beszélők közösségéből áll, akiket ki kell művelni (csinosodás), és ezt a műveltséget csak anyanyelven lehet megszerezni. Itt a nyelvi-etnikai kötődések a dominánsak, a közjogi (uralkodóhoz), vagy társadalmi (rendi) hűség másodlagos. Nyelvi, vagy kulturális hazafiságnak nevezhetjük. (Mindezek legújabb összefoglalását lásd: *Lajtai László, „Magyar nemzet vagyok.” Az első magyar nyelvű és hazai tárgyú*

*történelemtankönyvek nemzetdiskurzusa*, Argumentum, Budapest, 2013.) Ezek a beszédmódok természetesen keveredtek a korabeli magyar elméletíróknál és gondolkodóknál. A megoldást azért nem találták, mert az 1868-as törvénybe az egy politikai nemzet fogalma került be, mellyel valójában a középkori rendi nemzetet kodifikálták a törvényhozók. Nem véletlen, hogy a nemzetiségek írástudói, így a románok is, nyomban maradi középkorisággal vádolták a magyar politikai vezető réteget. Ez persze furcsa helyzet volt, mert Neumann könyvéből is világosan kiderül, hogy a románok esetében az első két nemzetfogalom érvénytelen és használhatatlan volt a korban. Középkori román natio és nemesi alkotmány soha sem volt a két román fejedelemségben. Az erdélyi románok meg abba a paradox helyzetbe kerültek, hogy egyenjogúsítási politikai küzdelmüket a magyar nemesi alkotmányra hivatkozva voltak kénytelenek megvívni. Egyszóval arra a szokás-jogra és alkotmányra hivatkozva kértek maguknak jogokat, melyet középkorinak és idejétmúltnak minősítettek, és épp ezért meg akartak szüntetni. A természetjogi alapozású nemzetfogalomról és birodalmi patriotizmusról csak az erdélyi románok esetében beszélhetünk, a fanarióták által uralt vajdaságokban ilyesmiről szó sem lehetett. A modern etnikai nemzetfogalom az egyetlen, mely használható a románság esetében, de ez csak a XIX. század második felében jelenik meg.

A román nemzetépítésről és a nemzetfogalom alakításáról Neumann kétségtelenül érdekes megállapításokat tesz. Amivel nem tudok egyetérteni az az, hogy ő úgy gondolja, hogy a románokra alkalmazható modell egész Kelet-Közép-Európára érvényes. Neumann ugyanis azt állítja, hogy a herderi fogalmak kiválóan alkalmasak voltak arra, hogy a vezető réteg (a bojárság) újra cserélje a régi terminológiát, miközben a szocio-politikai struktúrák a régiek maradtak. A nemes polgárrá vált, de nem a valóságban, csak nevében. Az új polgár ugyanazokat az előnyöket élvezte, mint a régi nemes, és miközben társadalmi emancipációról és modern politikai közigazgatásról beszélt, valójában csak régi privilégiumait igyekezett átmenteni. Nem tudok szabadulni attól a gondolattól, hogy Neumann itt a fordított anakronizmus csapdájába esett, és az 1989 utáni romániai hatalmváltás technikáit vetítette vissza a XIX. századba. Ezen problémák és kérdéskörök részletesebb kibontása azonban már a jövőbeni kutatások feladata lesz, melyekhez kétségtelenül inspiráló hatással lehet Victor Neumann legújabb könyve.

Victor Neuman: Conceptul de națiune la români și unguri. Un studiu despre identități politice, (A nemzet fogalma a románoknál és a magyaroknál. Tanulmány a politikai identitásokról). Institutul European, Iași, 2013. Német kiadása: Der Nationsbegriff in Zentral- und Osteuropa. Eine Studie zur politischen Identität der Rumänen und Ungarn, Institutul European, Iași, 2013. 112 o.

*Nagy Levente*